

„Hol az a táj szab az életnek teret,
Mit az Isten csak jókedvében teremt”

Válogatás az első tizenhárom MÉTA-túrafüzetből
2003 – 2009

A KÖTETET SZERKESZTETTE:
Molnár Csaba – Molnár Zsolt – Varga Anna

MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete
Vácrátót

2010

Az Északi-Zselic nyugati felének természeti képe

DÁVID JÁNOS

Elhelyezkedés, határok

A Zselic határai északon és nyugaton jól nyomon követhetők. A Zselicet északon a Kapos völgye övezi, nyugat felé fokozatosan lejt, és ellaposodva beleolvad Kelet-Belső-Somogy futóhomok takarójába. A két táj közti határ a felszínen levő lösz és futóhomok érintkezési vonalával jelölhető ki, amely nagyjából egybeesik a Kaposfő–Bárdudvarnok–Kadarkút közútvonallal. A Zselic keleten a Baranya-csatorna széles völgyéig húzódik. Az Északi-Zselic déli határát a Kapos és a Dráva vízgyűjtő területeit elkülönítő vízválasztó vonalnál húzzuk meg.

Földtani kialakulás

A Zselic alapját képező ókori kristályos rögök csak a délkeleti Zselicben vannak a felszín közelében. Az északnyugati részekben mélyen a fiatalabb képződmények alatt fekszenek.

A kristályos alaphegység a mai Zselic északnyugati részén az ókorban és a középkorban is kiemelkedett a környezetéből, ezért ezekből a korokból származó üledékek csak a mélyben találhatóak meg. A magasba emelt helyzetből adódóan az újkor elején sem képződtek üledékek. A harmadidőszak végén – a pliocénban – az eddigi szárazulatok tengeri elöntés alá kerültek. Így jött létre – a lösz után a 2. legjelentősebb szerepű – pliocén (középső- és felső pannon) agyag és homok. Az agyag errefelé általában vöröses színű. Ott, ahol az erózió a löszön kialakult talajokat lepusztítja, a kiszáradó domboldalakon ősszel és tavasszal jól láthatóvá válik. A pannon homok előfordulása foltszerű, általában nagyobb felszíneket egybefüggően nem borít. Az agyaggal és a lösszel váltakozva fordul elő. Ezt remekül megfigyelhetjük a simonfai Zselic turistaháztól induló horhosban. Másutt a homokot nem a felszínen, hanem a fiatalabb képződmények alatt találjuk (pl. a szennai pálinkafőzde mögötti löszfalak aljában). A szurdokokban, horhosokban kipreparálódnak a keményebb homokkőrétegek. Ezek legszebb képviselője a gálosfai Csepegőkő. Kisebb, érdekes formák előfordulnak a Köves kút környékén és Simonfától keletre, a Kecskéhát horhosaiban is.

A pliocén–pleisztocén időszak határán a tengeri elöntés alól megszabaduló, emelkedő felszín még déli irányba lejtett. Ekkor a Bakonyból a Drávamenti-süllyedék irányába folytak azok a vizek, amelyek rétegenként eltérő szemcsenagyságú homokot és a homokrétegek között iszapcsíkokat (keresztrétegzett homokot) hagytak hátra. E képződmények legszebb kifejlődésben a Dél-Zselicben találhatóak meg.

A felszínen levő pleisztocén képződmények közül a legtömegesebb, a legnagyobb mennyiségben előforduló kőzet a lösz és a tömegmozgásos folyamatok által felhalmozott lösszerű lejtőüledék. A lösz vastagsága nyugatról kelet felé nő. Bárdudvarnok környékén még a pleisztocénkori lösz homokkal keveredik és löszös homokot hoz létre, keletebbre a lösztakaró vastagodásával a homok elmarad.

A pleisztocén első felében az alpi hegységképződéssel egyidejűleg a Zselic aljzatát alkotó kemény kőzettömeg is emelkedésnek indult, aminek hatására erősen összetöredezett. Az egyes darabok az észak-déli és északnyugat-délkeleti irányú törésvonalak mentén mozdultak el, ezáltal kialakultak a Zselicre jellemző fő szerkezeti vonalak. A megemelkedés hatására a táj reliefenergiája jelentősen növekedett.

A pleisztocén közepén süllyedt meg a Zselic északi előterében a Kapos-völgy. Az időközben fel erősödött emelkedés hatására gyorsütemű völgyfejlődés indult meg. A melegebb évszakokban a lezúduló nagyobb záporok hatására a völgyek erőteljesen mélyültek, és fokozatosan kialakult a Zselic északi részére jellemző észak-déli irányú vízhalózati. A hidegebb időszakokban a felszínt szoliflukációs és deráziosi folyamatok formálták.

Az ember megjelenésével a holocénban felgyorsult a Zselic természeti képének átalakulása. Az erdőirtások következtében az erősen tagolt domborzaton felerősödött a talajerózió. A csupaszá váló felszíneken az eredeti talajok teljes vastagságban ma már csak foltszerűen találhatók meg. A patakszábályozások, útépítések, mesterséges víztározók, halastavak és települések létrehozásával a Zselici erdőrengeteg fokozatosan szűkült, az egykori betyárvilágnak is menedéket adó sűrű, sötét erdők helyén ma már sokhelyütt kultúrtájat találunk.

Az Északi-Zselic erdei

Az erdő a Zselic ősi, természetes növényzettípusa. Valamikor a táj 90 %-át erdő borította, mára azonban elsősorban a településektől távolabb, a magasabb dombtetőkön, meredek domboldalakon találhatók meg. Az ÉNy-i Zselic erdősültsége még ma is jóval az országos átlag felett van. Természetvédelmi, turisztikai szempontból a Zselici Tájvédelmi Körzet erdei nagy jelentőséggel bírnak a jövőben is.

Zonális erdők

A természetes erdők legnagyobb része az éghajlati hatásoknak megfelelően két övet alkot a Zselic területén: a gyertyános-tölgyesek és az alacsony hegy- és dombvidéki bükkösök övét. Mindkettő társulás a mikroklimatikus és domborzati sajátosságoknak megfelelően több erdőtípusra bontható.

Helleboro dumetorum-Carpinetum

A Zselic nagy részén övet alkot, különösen az É-i, K-i és D-i részében. Előfordulási helyein 600–720 mm csapadék hullik, fő talajai az agyagbemosódásos erdei talaj és a Ramann-féle erdei talaj.

Lombkoronaszintjében a *Carpinus betulus*, a *Tilia tomentosa* és a *Quercus petraea* uralkodik, de szálanként a Zselicben őshonos *Pinus sylvestris* is elegyedhet. A fák koronája általában két, néha három szintet alkot. A legfelső szintben találjuk az erdeifenyőt (ha van benne), alatta a kocsánytalan és csertölgyet, míg az alsó lombkoronaszintben alászorulva él a gyertyán és az ezüsthárs.

A cserjeszintje fejlett, benne egyrészt a lombkoronaszintet alkotó fajok újulatait találjuk, másrészt a *Fraxinus ornus*, *Ligustrum vulgare*, *Euonymus verrucosus*, *Cornus sanguinea* bokrait fedezhetjük fel.

A gyepszintben találjuk a társulás legtöbb jellemzőbb fajait pl.: *Helleborus dumetorum*-ot, *Erythronium dens-canis*-t, *Ruscus acuelatus*-t, *Potentilla micrantha*-t.

A társulás a területen öt erdőtípusba osztható, amelyek két nagy csoportba sorolhatók.

A száraz csoport erdőtípusai

Főként a szárazabb dombháton fordulnak elő.

1. *Melica uniflora*-s gyertyános-tölgyes: a száraz tetőkön, keskeny gerinceken, meredek lejtők felső harmadában. Ebben a típusban a gyertyán rosszul fejlődik, gyakran hiányozhat is.
2. *Carex pilosa*-s gyertyános-tölgyes: ez a legnagyobb területeket lefedő gyertyános-tölgyes típus. Enyhén domború felszíni formákon, gyenge és közepes meredekségű lejtőkön minden kitérésben előfordul.
3. *Galium odoratum*-os gyertyános-tölgyes: a jó vízgazdálkodású fennsíkokon, lapos dombháton, enyhén domború formákon, a lejtők alsó harmadában és a széles völgyfőkben alakul ki. Nagy kiterjedésű erdőtípus.

A nedves csoport erdőtípusai

Általában a völgyekben, nedves talajokon, mély, meszes, humuszos lejtőhordalékon. Tavaszki aszeptusuk jellegzetesen fejlett, és általában dús a mohaszintjük.

4. *Oxalis acetosella*-s gyertyános-tölgyes: szűk, mély völgyekben, eróziós árkokban alakul ki, kicsiny elterjedésű.
5. *Aegopodium podagraria*-s gyertyános-tölgyes: a völgyaljakban található, ahol elég magasan van a talajvíz szintje. Tavasszal az olvadákvizek néhány hétig teljesen beboríthatják. A többitől eltérően a magas lágyszárú növények (elsősorban az *Aegopodium podagraria* és az *Aconitum vulparia*) dominálnak benne.

Vicio oroboidi-Fagetum

A Zselici erdők másik legelterjedtebb erdőtürsulása. Csapadékigénye 650–750 mm, talaja agyagbemosódásos vagy tipikus barna erdei talaj.

Lombkoronaszintje kettős: a felsőt a *Quercus petraea*, a *Qu. cerris* és a *Tilia tomentosa* alkotja, míg az alsóba a *Fagus sylvatica* szorul vissza.

Cserjeszintje változatos fejlettségű. Erős lombkorona-záródás esetén visszaszorulhat, másutt, ha több fény jut be a lombkoronaszint alá, akkor jól fejlett. Különösen a kivágott ezüsthársak sarjai jelennek meg tömegesen.

Gyepszintjében itt ritkán fordul elő a türsulásra nagyon jellemző *Vicia oroboides*. Gyakori még a *Ruscus aculeatus*, a *R. hypoglossum*, a *Dentaria bulbifera*, az *Agrimonia eupatoria*, az *Euphorbia amygdaloides*, a *Melica uniflora* és a *Carex sylvatica*.

A bükkös erdőtüpusokat is – a gyertyános-tölgyesekhez hasonlóan – két nagyobb csoportba vonhatjuk össze.

A száraz csoport erdőtüpusai

A szárazabb lejtőkön és a tetőkön élnek.

1. *Luzula*-s ezüsthársas-bükkös: ezt a tüpusot egyetlen állomány képviseli a Zselicben (Lipótfá mellett, meredek ÉNy-i letérésben található). Talaja savanyodó barna erdei talaj.
2. *Melica uniflora*-s ezüsthársas-bükkös: száraz tetőkön és a meredek lejtők felső harmadában. A legszárazabb bükkös tüpus.
3. *Carex pilosa*-s ezüsthársas-bükkös: a Zselic leggyakoribb bükkös tüpusa, nagy összefüggő területet borít. Főként az enyhén domború lejtőkön találkozhatunk vele.
4. *Galium odoratum*-os ezüsthársas-bükkös: széles, lapos tetőkön, ahol a csapadék megáll, így aztán a talaj átnedvesedik. A legjobb termőképességű bükkös tüpus.
5. *Festuca drymeja*-s ezüsthársas-bükkös: Leggyakrabban ÉNy-i kitettségben, meredek lejtőkön, letérések peremén kialakuló, kis kiterjedésű erdőtüpus.

A nedves csoport erdőtüpusai

Általában völgyalakokban, félnedves és nedves talajokon fordulnak elő. Talajuk lejtőhordalékszerű. Mohaszintjük a száraz tüpusoknál jóval fejlettebb.

6. *Oxalis acetosella*-s ezüsthársas-bükkös: meredek falú, mély eróziós völgyekben kialakuló, ki egyenlített, párás éghajlatot kedvelő erdőtüpus. A völgyek alján általában vékony, de állandó vízfolyás van.
7. *Aegopodium podagraria*-s ezüsthársas-bükkös: az előző tüpusnál alacsonyabban alakul ki. Az alacsony térszíneken a ligeterdőkbe megy át. Ez a Zselic legnedvesebb bükkös tüpusa.

Azonális erdők

Ezek az erdők nem borítanak nagy felszíneket. Előfordulásukat legfőképpen a talajvíz magassága határozza meg.

Aegopodio-Alnetum

Az É-ra néző keskeny völgyek állandó vagy időszakos vízfolyásai mentén alakul ki, ahol a völgy esése még elég meredek ahhoz, hogy a víz áramlását a talajban biztosítsa. Tavasszal gyakran több hétig is vízzel borított, majd nyárra kiszárad.

Lombkoronaszintjében az *Alnus glutinosa* uralkodik, szálanként a *Fraxinus excelsior* és a *Populus alba* elegyedik bele. Cserjeszintjében a *Sambucus nigra*, a fára felfutó *Humulus lupulus*, a *Viburnum opulus*, a *Cornus sanguinea* és a *Rhamnus cathartica* dominál. Gyepszintjében az *Aegopodium podagraria* és az *Urtica dioica* uralkodó más ligeterdei fajok társaságában.

Fraxino pannonicæ-Ulmetum

A türsulás főként a Zselic déli részére jellemző, az Északi-Zselicben csak foltszerűen fordul elő. Tavasszal a keményfalú talaját is víz borítja, ez azonban a nyár elejére hamar eltűnik. A talaja általában lejtőhordalékon alakul ki, humuszos, morzsalékos.

Lombkoronaszintjében leggyakrabban a *Quercus robur* uralkodik, az *Ulmus minor*, a *Fraxinus angustifolia* ssp. *pannonica* és az *Acer campestre* alárendeltebb. Cserjeszintje jól fejlett: *Ligustrum*

vulgare, *Ulmus minor*, *Acer campestre*, *Sambucus nigra* tömeges lehet benne. Gyepszintje általában kétosztatú, magas és alacsony szintet tudunk elkülöníteni. Jellemző fajai: *Arum maculatum*, *Aegopodium podagraria*, *Pulmonaria officinalis*, *Lysimachia nummularia*, *Carex brizoides*.

Kultúrerdők

Az ősi, természetes vegetációt sok helyütt kiirtották. Helyükre az éppen aktuális elképzelésnek, gazdasági érdekeknek megfelelő fafajokat ültettek be.

1. Akácos. A tájidegen akácot gyakran ültetik együtt őshonos fajokkal (pl. *Qu. petraea*, *Qu. robur*, *Qu. cerris*), így erősen zavart, jellegtelen erdőket hoznak létre. Az Északi-Zselicre nem kifejezetten jellemzőek a homogén akácuültvények.
2. Erdei fenyves. Borhidi szerint a *Pinus sylvestris* őshonos a Zselicben, de nem homogén állományokat alkotott, hanem elegyfaaként a gyertyános-tölgyesekben és bükkösökben élt. Fejlődése és faminősége jóval alulmarad az északabbi tájak erdei fenyőinek. A *Pinus sylvestris* jelenleg is főként elegyfa, a homogén ültvények ritkák.
3. Nemesnyáras. Főképpen a nedves völgyaljakban és a folyóvölgyek mentén terjedt el. A Zselicben alárendeltebb szerepű, itt nincsenek nagy nyárfauültvények.
4. Mézgás égeres. Elsősorban a patakparti nedves területekre ültetik. A Zselicben igen jó növekedést mutató gyakori élőhely.
5. Vörösfenyves. A vörösfenyő a Zselicben nem őshonos fafaj. Más fenyőfajok közé vagy az ültvény szélére ültetik színezőelemnek és védősornak. Az élőhelynek gazdasági és ökológiai jelentősége – kis kiterjedése miatt – nincs.
6. Vöröstölgyes. Több helyütt, viszonylag kis állományai fordulnak elő, de az is előfordul, hogy a vöröstölgyet elegyfaaként ültetik.